

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXV

TARTALOM

1. Értekezések

KATONA CSABA: Háború után. Egy esztergomi ügyvéd és katonatiszt sorsa a második világháborút követő években	1
D. SZAKÁCS ANITA: MUNCZY BÉLA CIGÁNYPRÍMÁS ELSŐ VILÁGHÁBORÚS FRONTNAPLÓI (1916–1917)	8

2. Kisebb cikkek

GILÁNYI MAGDOLNA: „Krisztusért jártam mindenben követségben” – Böle Kornél OP: Utaim	16
KOVÁCS ELEONÓRA: Egy jövőendő levéltárnok ifjúkori naplója. Moenich Károly feljegyzései 1859–1863	22

3. Könyvismertetés

S. Sárdi Margit: Napló-könyv. Magyar nyelvű naplók 1800 előtt. (Ism. RUSZKAI ZSÓFIA)	32
Dr. Várkonyi Tibor: Négy király, egy szultán. (Ism. BÁRÁNY ATTILA)	33
Polgárosodási folyamatok forrásai Nógrád megyében. Mikszáth kora. Dokumentumok Nógrád megye 1867–1914 közötti történetéhez. (Szerk. Hausel Sándor.) (Ism. MÁRFI ATTILA)	35
Eötvös György–Balázs Gábor: Egy Eötvös család története. Olvasókönyv apámnak (Ism. KOVÁCS ELEONÓRA)	37
Kis füzetben nagy segítség a családkutatáshoz. 1-2. (Ism. GYENES LÁSZLÓ)	38

TURUL

LXXXVII. évfolyam

2015. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
turul@mn.gov.hu

Olvasószerkesztők: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

Heliox Film Kft.

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

KATONA CSABA

Háború után

Egy esztergomi ügyvéd és katonatiszt sorsa a második világháborút követő években

Jelen írás arra szeretne példát hozni, hogy miként segítheti egy kutató munkáját az a szerencsés tényező, ha a családja birtokában magániratok, így például jelen esetben levelezés, peranyag, visszaemlékezés, napló található. Nem egy adott magánirat konkrét ismertetésére vállalkozom azonban, hanem a feldolgozott eset konkrétumain túl azt szeretném megvilágítani, hogy miként vehetőek össze e dokumentumok az úgynevezett hivatalos forrásokkal, s mi módon segíthetik a történész munkáját. Éppen ezért hangsúlyosan jelezni fogom idézett forrásaimnál, hogy melyek maradtak meg magántulajdonban. E bevezető pár sornál illik elárulnom azt is, ami egyébként is gyanítható: ezen írás „főhőse” apai nagyapám.

1. Vétkesek és áldozatok (elméleti alapvetés)

„A furore normannorum libera nos domine!”

A vétkes és áldozat fogalmához szinte azonnal egyértelműen kódolható, jórészt érzelmi, esetleg erkölcsi töltetű elképzelés tapad. Ez egy emocionális megközelítés: akit bántanak, az az áldozat, aki bántja, az a vétkes.¹ Ám nyilvánvaló, ha jobban belegondolunk, ez rendkívül elnagyolt fogalomértelmezés. Amint ugyanis a konkrétumok felé mozgunk, máris szükségszerűen árnyaltabb lesz a kép. Szinte triviális példákkal élek: minden magyar ember ismeri a 9–10. századból a magyarok „dicsőséges kalandozásait”, ahogy azt is, hogy 1241-ben a tatárok feldúlták Magyarországot, amit aztán IV. Béla királynak, a második honalapítónak kellett újraépítenie romjaiból. Leszűkítve, szinte lecsupaszítva az értelmezést: a megtámadottak szemszögéből mindkét esetben arról volt szó, hogy fegyveres támadók szándékoltan felégettek, megtámadtak egy másik országot, annak településeit. Az egyik esetben mégis – és itt jön be az érzelmi töltet, meg a korábban rögzült és

szinte ösztönből „előhívott” hagyományok szerepe – diadalmas győzelmet arató bátor harcosokról beszélünk, továbbá a magyar kard pengéjének éléről, míg az áldozatokról lényegében nem esik szó, ők szinte lényegtelen „mellékszereplők”, a fontos a *mi* harci dicsőségünk. A másik esetben dúló és fosztogató, vad és zabolátlan hordákról esik szó, ugyanakkor nagyon is hangsúlyos az, hogy hányan és miképp szenvedték meg a megtámadottak (azaz az áldozatok) a tatár harcosok kegyetlen cselekedeteit.

Természetesen akár a kalandozó magyarok prédálásait, akár a tatárok hadjáratát teljességgel ahistorikus dolog lenne kodifikációs keretek között is értelmezni. Annak taglalásától (hely hiányában) tehát eltekintek, hogy a korábbi évszázadokat illetően, ha már mérlegeljük, hogy ki az áldozat és ki a vétkes, mennyire anakronisztikus számon kérni például a keresztes lovagokon saját koruk erkölcsi és szokásai helyett a 4. számú genfi egyezmény (1949) vagy a helsinki záróokmány (1975) elveinek be nem tartását, az emberi jogok tiszteletének elmulasztását. Nem tettem ezt magam sem a kalandozó magyarok és a tatár harcosok kapcsán, csupán arra világítottam rá, hogy cselekedeteik a megtámadottak (áldozatok) szemszögéből nézve nem mutatnak lényegi eltérést. Tovább árnyalja a képet, hogy a kalandozók esetében egy életmódból adódó zsákmányoló hadjáratról van dolgunk, a nomád életforma afféle kései maradványaként, a tatároknál viszont egy expanzív állam agresszív, területszerző külpolitikájának katonai vetületéről. Példáim tehát kizárólag azt szolgálják, hogy a kettős mérce „alkalmazását” megvilágítsák.

E kettőség ugyanis egyértelműen kiviláglik: ahogy már utaltam rá, ha a mi vitézeink kapnak lóra, hangos „Vivat!”-ot kiáltunk, ha ránk törnek mások, akkor prédára leső, dúló, fosztogató seregek támadását említjük. Jól példázza ezt az eltérő megítélést az 1995-ben Gaál Áron által jegyzett úgynevezett Jász himnusz. Ez a vers erősen szubjektív módon eleve-níti fel a magyarországi jászok múltját (pontosabban annak egyfajta sajátos értelmezését), kitérve így előbb az úgynevezett dicsőséges időszakra, majd a hanyatlásra. Idézem: „Elsötétült a Nap nyílvezzőink mögött / Ménjeink patái alatt a szűzföld felnyögött / Felsírt a csecsszopó, »Ments meg Uram minket!« / Jajgatták asszonyok égő vermeikben. / Ám csapdába csalt család. S bár kegyelem helyett / Az utolsó szó jogán még lesújtott

¹ Nem szeretnék itt részletesen ezzel foglalkozni, de utalni kell a viktimológia (a kriminológia azon szakterülete, amely az áldozattá válás folyamatát vizsgálja) alapvetésére, amely szerint a későbbi áldozat magatartásával, jellemével stb. szinte felhívja a figyelmet arra, hogy ő áldozat típus, kvázi potenciális áldozat. Ugyanakkor jelen írásom nem a kriminológia szemszögéből értelmezi az áldozat fogalmát.

Lehel, / Kürtünk rekedt hangja a forró mezők fölött / Nem riadt már többé, sem hűvös hegyek között. / A rónaság felé a bércek már nem visszhangoztak tovább. / Lettünk nyájörző nép, pásztor katonák. / S kőhalom lett a házunk, s Hazánk sík vidék, / Mert tatár pusztított, török, dragonyos vitéz.”² Azaz: amikor a jászok törtek rá ellenségeikre, azt a múlt nagyszerű részeként idézi fel a költemény, de amikor a jászokat leigázó „török” és „dragonyos” tette ugyanezt a jászokkal, az bizony szomorú idők emlékezte.

Ezek a példák kellően megvilágítják, hogy az érzelmi/erkölcsi megítélés mennyire relatív, az így kialakított értékelés pillére törekény, megalapozott érvekkel szemben könnyen sérülhet. Mark Twain az irodalom eszközeivel élve Ima háború idején című művében világított rá erre az ellentmondásra. Alant idézett novellájában Twain az amerikai polgárháború idején örökített meg egy templomi gyülekezetet, amely harcra indult fiai győzelméért imádkozik. A templomba betér egy titokzatos idegen, aki – elmondása szerint – az Úr üzenetét hozza és a „kimondott”, „szavakba foglalt” imádság mellett megfogalmazza az elhangzott fohász ki nem mondott elemeit is. Ez pedig így hangzik: „Ó, Egek Ura, segíts bennünket, hogy ágyúink véres cafatokra tépiék az ellenség katonáit, add, hogy virágzó rétfjeiket hazafias halottaik tetemei borítsák, kínjaikban fetrengő sebesülteik jáját elfojtsa az ágyúdörej, hogy szerény otthonukat a pokol tüze hamvassza el, hogy ártatlan özvegyeik szívét gyógyíthatatlan fájdalom gyötörje, hogy hajléktalanul bolyonganak gyermekeikkel, száműzötként és testvértelenül, letarolt földjük pusztaságain, rongyokban, éhesen, szomjasan, nyáron az égető nap, télen a jeges viharok játékaiként, összetört lélekkel, minden kinszenvedés kísérte, akik a sír menedékéért esdekelnek hozzád, de Te nem adod meg nekik – miértünk, ó, Uram, akik imádunk Téged, miértünk törd le utolsó reményüket, szívd ki utolsó vércseppjüket, hosszabbítsd meg keserű zarándoklatukat, ólomnak érezzek minden tagjukat, könnyeikkel áztasd útjaikat, és felsebzett lábuk vére fesse vörösré a havat nyomukban!”³ A gyülekezet döbbenet hallgatja e szavakat, majd arra a meggyőződésre jut, hogy az idegen örült, hiszen „semmi értelme nem volt annak, amit mondott”.⁴

Nem véletlen, hogy a (büntető)jog a kezdetektől kanoizálta a bűn fogalmát, kiküszöbölendő a bűn megítélésének és megtorlásának kisajátítását, illetve a szubjektív elemek túlsúlyát. A jogi bűnösség kategóriájának máig sarokköve a „Nullum crimen sine lege” elve, azaz: csak az a bűn, amit a törvény annak nyilvánít (és ekként a törvénybe foglaltaknak megfelelően – és csak úgy! – szankcionálható). Ugyanakkor máig párhuzamosan létezik egymás mellett, sőt gyakorta épp egymás ellenében az erkölcsi és a jogi bűnös (ekképp az áldozat) fogalma is. Szemléletes példája ennek a közelmúltban elhunyt Képiró Sándor esete, akit nagyon sokan eleve bűnösnek kezeltek a bíróság ítéletétől függetlenül, miközben a hatóságok – természetesen – jogi kérdésként kezelték

Képiró ügyét. Ellenpéldája ennek, hogy az 1958-ban kivégzett Nagy Imre miniszterelnököt a magyar társadalom többségének értékítélete jóval előbb „rehabilitálta” (pontosabban: eleve nem is tekintette bűnösnek!), semmint hogy arra jogilag sor került volna 1989. július 6-án, amikor a halálos ítéletet a Legfelsőbb Bíróság Elnöki Tanácsa hatályon kívül helyezte és Nagy Imrét bűncselekmény hiányában felmentette.

Az, hogy a jog mit kodifikál bűnként, számos szubjektív dologtól függ (például az állam jellegétől), továbbá attól, hogy a bíróság mit lát bizonyítva, ugyancsak szubjektív elemek függvénye is (pl.: milyen alapos a bizonyítási eljárás). Bonyolítja a helyzetet annak az eshetősége, amikor egy-egy diktatúra törvényekkel bátyázza körül magát, ekképp pedig az alapvető emberi jogok egy része adott államban kodifikáltan bűncselekménynek minősül. Ilyen volt például a közelmúltban a „népi demokratikus államrend elleni izgatás”. Egyértelmű, hogy ezekben az esetekben – jogállamiság híján – a jogi és az erkölcsi bűnösség nem fedi, nem fedheti egymást, ami – lévén az egyik merev, a másik viszont nagyon is rugalmas fogalom – még jogállamokban sem valósul meg maradéktalanul, ám a kétféle értelmezés közötti rés mégis jelentősen szűkebb.

A legtöbb ember szemében a vétkes és az áldozat, miként Hollywood filmjeiben is, feketén és fehéren elválik egymástól. A részleteiben árnyaltabb történeti valóságban ez természetesen nem ilyen egyszerű kérdés. Figyelembe kell venni azt az érzelmileg nehezen feldolgozható, de nagyon is reális lehetőséget, miszerint lehet valaki vétkes és áldozat egyaránt. Már szinte klasszikus példával élve: Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián kötetében⁵ is hangoztatja, hogy a Politikai Rendészeti Osztály személyi állománya „(főként) zsidó származású munkaszolgálatosokból verbuválódott”.⁶ Vagyis az illető egyfelől holokauszt-áldozat volt, majd pedig az állampárt végrehajtója. Bár a kötetet recenziójában⁷ éles gúnnal kritizáló Nagy-Csere Áron rámutat arra, hogy konkrét kutatásokat még senki sem végzett erre nézve, sőt a szerzőpáros sem tesz hivatkozást, hogy miből táplálkozik állítása, e helyt csupán a kettősség példázata okán idéztem a fentieket Nem véletlen, hogy Szabó István *A napfény íze* című filmjében is felbukkan ez a motívum (bár természetesen egy történeti szakkönyv és egy művészi alkotás nem vehető egy kalap alá). Nagy-Csere Áront idézve: „Ez a megközelítés a haláltáborból/munkaszolgálatból visszatérő, bosszúra szomjazó zsidó ávós narratíváját erősíti, aminek megértéséhez azonban nem szükséges történeti szövegeket olvasni, elég csupán megnézni Szabó István didaktikus filmjét, *A napfény íze*.”

E ponton pedig felhívom a figyelmet a leegyszerűsítő megközelítés egyik legnagyobb csapdájára. Arra – maradva a fenti példánál –, hogy PRO-s/ÁVO-s/ÁVH-s tisztnek lenni önmagában még nem bűncselekmény, ahogy nem az a Wehrmachtban vagy a Waffen-SS-ben töltött szolgálat sem.

² http://hu.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1sz_himnusz.

³ *Mark Twain*: Ima háború idején. 21 rémes történet. (Vál. Borbás Mária.) Bp., 1969. 180.

⁴ *Uo.* 181.

⁵ *Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián*: Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956–1990. 1956-os Intézet. Bp., 2008.

⁶ *Uo.* 515.

⁷ *Nagy-Csere Áron*: A múltfeltárók esete a posztmodernnel. Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián könyvéről, Betekintő 2008/2. [http://www.betekinto.hu/2008_2_nagy_csere].

Jogállamban a bűn mindig konkrét cselekmény, ami konkrét szankciókkal büntethető, önmagában egy szervezet tagsága (még ha erőszakszervezetről van is szó) nem az. Ebben a témában azonban nem szeretnék jobban elmélyedni, itt és most „csupán” arról van szó, hogy el kell fogadni, a két dolog egyszerre is létezhetett (s természetesen nem csak a 20. században). Emellett megeshetett (meg is esett) az is, hogy attól, hogy valakit ártatlanul elítéltek (ekképp áldozat tehát egyrésről), más dologban még lehet *valóban* bűnös másrésről: Rajk László esete ennek igen szemléletes példája.

További elméleti alapvetés helyett konkrét témámra térek át, egy ember életének egyes olyan epizódjaira, amelyeket az 1945 utáni pártállam bűnként értelmezett, ekként írásom főszereplője vitán felül e rendszer áldozatává vált. Céлом azonban nem valamiféle makulátlan hős képének felvázolása, sem pedig annak megállapítása, hogy az elmúlt rendszer nem jogállam volt és gyakorta embertelen módon sújtott le valós vagy vélt ellenségeire. Ezt demokratikus érzelmű és minimális történeti ismeretekkel rendelkező ember számára szükségtelen újra és újra bizonygatni. A példának választott életrajzi vonatkozásokat a fent vázolt ismérvek mentén kívánom értelmezni, azaz a konkrétumok „csupán” fogódzóul szolgálnak a vétkes és áldozat fogalmainak eltéréséből táplálkozó szövevényes viszonyok közötti értelmezéshez.

2. „Vétkes” és áldozat

Hogy mi az árulás, azt a tett dátuma dönti el
(Armand Jean du Plessis de Richelieu)

Katona Gábor⁸ 1906. február 2-án született Esztergomban.⁹ A politika világát nagyon fiatalon megismerte: 1919-ben ügyvéd édesapját, Katona (Kabina) Sándort, aki 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnöke volt, a kommün házi őrizetbe vette, miután lemondott eleve nem éppen önszántából betöltött forradalmi vádbiztosi posztjáról, mivel nem volt hajlandó meghozni néhány halálos ítéletet. E lépése következtében minden családtagja, így az akkor 13 éves Gábor is megismerhette a házi őrizet minden nehézségét.

⁸ Személyére nézve: *Katona Csaba*: Dr. Katona Gábor életrajza. Jászvidék, 1998. 8. sz., 2.; *Katona Csaba*: Dr. Katona Gábor emlékiratai. Részletek. In: Emlékek I. Fejezetek Jászárokszállás történelméből. (Szerk. Tóth Pál Péter.) Jászárokszállás, 2000. 121–136.; *Katona Csaba*: Egy szlovák származású polgárcsalád három nemzedéke a 19–20. században a politika sodrában. In: Családok, családfák, generációk. (Szerk. Bana József-Katona Csaba.) Bp.–Győr, 2007. 129–163. (Mediawave Konferenciák I.); *Katona Csaba*: Katona Gábor ügyvéd és az 1956. évi forradalom jászárokszállási eseményei, ArchivNet 2007/2. [www.archivnet.hu]; *Katona Csaba*: Zsánerképek a Horthy-korszakból, avagy egy tartalékos huszár főhadnagy életének pillanatai, ArchivNet 2007/4. [www.archivnet.hu]; *Katona Csaba*: Mint egy kalandregény. A tartalékos tiszt széptevései a két háború között. *Múlt-kor*, 2011. 3. sz. 128–131.

⁹ Jelen életrajz bővebben adatolva megjelent itt: Dr. Katona Gábor emlékiratai i. m. 133–135. Ezért az életrajz adatai esetében csak azoknál adok meg további hivatkozást, amelyek a fenti munkában nem láttak napvilágot.

Katona Gábor 1924-ben érettségizett a helyi bencés gimnáziumban, ezt követően a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett jogot. Mivel megélhetését tanulmányai mellett biztosítani kellett, 1925. október 1-jétől katonatanulóként végezte az egyetemet, egészen 1929. október 1-jéig volt állományban az 1. sz. huszárezrednél¹⁰ (előtte 1924-ben a Ganz Villamossági Rt.-nél tisztviselőként, majd 1925-ben a Rottár Gyógyszer Rt.-nél drogistaként kereste kenyerét¹¹).

1. kép – Katona Gábor és a tét polgármester egyik lánya, Tét, 1920-as évek közepe. (Magántulajdon.)

A diploma megszerzését követően édesapja esztergomi irodájában volt ügyvédjelölt, 1935-től pedig önálló ügyvédként praktizált szülővárosában, emellett maga is (követve a családi hagyományokat) aktívan politizálni kezdett. Teleki Pál miniszterelnök kérésére – vele mint a cserkészlet országos vezetőjével került kapcsolatba – elvállalta a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) kerületi titkári posztját,¹² amit 1940–1943 között töltött be. Utólag tekintve a dolgokra, ez már a második olyan cselekedete volt, amely az 1945 után kiépülő új rend szemében vétkeknek minősült: az első a katonai szerepvállalás, a második pedig a politikai a kormánypárt oldalán. A 2. lovasdandár kocsizó légvédelmi géppuskás századnál töltött tényleges katonai ideje a háború alatt (századparancsnok-helyettes volt) több szakaszra terjedt ki. E bevonulások helyszíne a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Pilis falu volt, onnan indulva vett részt a kárpátaljai, erdélyi és délvidéki bevonulásokban. Az alábbi időpontokban szolgált ténylegesen: 1939. augusztus 25. – szeptember 29. (Kárpátalja); 1940. május 15.

¹⁰ Hadtörténeti Intézet és Múzeum (A továbbiakban: HIM) Központi Irattár, No. 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, Katona Gábor tiszti igazolványi lapja.

¹¹ HIM Központi Irattár, No. 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, volt Horthysta katonatisztek nyilvántartólapja.

¹² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (A továbbiakban: ÁBTL) 3. 1. 5., O-17-713. A Szolnok Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. Alosztálya összefoglaló jelentése az ügyvédek felülvizsgálatáról. Szolnok, 1958. július 1., 6.

– október 11. (Erdély); 1941. április 6. – május 18. (Délvidék); 1941. július 1. – 1941. július 17. (Délvidék).¹³ Főhadnaggyá 1942. április 1-jén nevezték ki az év január 1-jéig visszamenő hatállyal.¹⁴

2. kép – Katona Gábor és egyik bajtársa, 1941 körül.
(Magántulajdon.)

1940-ben, az Erdélybe történő bevonulás előtt Jászárokszálláson megismerkedett Móczár Margittal (Margarétával), akit a következő év januárjában feleségül vett. A nyilas hatalomátvételt követően több zsidó származású ismerősét mentette meg az internálástól, egy – következményeiben pedig szerencsésnek bizonyuló – lábtörés okán pedig a további frontszolgálatától megmenekült.

1945. december 6–11. között különféle vádak (például azt rótták fel neki, hogy 1944. március 15-én, a nyilas uralom alatt beszédet mondott Esztergomban – valójában egy évvel korábban, 1943-ban volt ünnepi szónok) alapján a komáromi erődbe deportálták. Rövid idő alatt kiszabadult, cáfolva a vádakokat, és komáromi szabadulása után, karácsony másnapján Mindszenty József hercegprímást egy levélben¹⁵ értesítette a Csillagerődben uralkodó embertelen körülményekről.¹⁶ Ám 1945. december 3-tól már rendőrhatalósági felügyelet alatt állt, amelyet 1949. november 19-ig fenn is tartottak, dacára annak, hogy az általa megmentett emberek több ízben, szóban és írásban is nyíltan kiálltak mellette.¹⁷

¹³ HIM Központi Irrattár, No., 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, volt Horthysta katonatisztek nyilvántartólapja.

¹⁴ HIM Központi Irrattár, No., 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, Szabadhegyi (?) őrnagy hivatalos értesítése Katona Gáborhoz, Szabadka, 1942. április 8.

¹⁵ Prímási Levéltár, Esztergom, V-700/17. 069-071. Katona Gábor levele Mindszenty Józsefhez, Esztergom, 1945. december 26. Másolata: ÁBTL 3. 1. 9., V-700/17., 69–72. Itt jelezni: a levélről oly módon szereztem tudomást, hogy nagyapám emlékirataiban említette meg azt. Igen nagy öröm volt, hogy állítását a Prímási Levéltárban őrzött levél eredetije maradéktalanul igazolta. Ez az eset kiválóan példázza, miként erősíthetik egymást a magániratok, illetve a közgyűjteményekbe került források.

¹⁶ A levélre hivatkozik: *Gróf Károly: A magyarországi német lakosság a tatabányai területén a 2. világháborút követő években. Limes, 1999. 2. sz. 53–72.*

¹⁷ Rendőri felügyeletének iratai, valamint a második világháború embermentése melletti tanúvallomások: ÁBTL, 2. 5. 2., ORFK internálási iratok, Katona Gábor nyilvántartó kártyája és 302425/50.

A „ref” megszüntetése azonban nem jelentette azt, hogy személye nem volt továbbra is célkeresztben: nyilvánvaló, hogy „vétkessége” az új hatalom szemében megkérdőjelezhetetlen volt. Néhány „baráti” tanúvallomás sokat „segített” ebben, így például az alábbi: „Tudomásom van arról, hogy a házban¹⁸ lakók között kialakult egy úgynevezett kártya klikk, melynek főkomposza Dr. Katona Gábor. A kártyapartik alkalmából rendszeresen hallgatta az angol, amerikai és spanyol rádió híradásait. Tudomásom van arról, hogy az itt hallottakat igen széles körben terjesztette. Egy alkalommal Dr. Katona kijelentette, hogy én disznó gazember vagyok, mert beléptem a Kommunista Pártba. A másik alkalommal kijelentette, hogy én azért, mert szemináriumi előadó vagyok, még lógni fogok.”¹⁹ Egy másik tanúvallomást idézve: „A kártyázás több faja között többször játszott Dr. Katona a 21-es ismert hazárdjátékot, több esetben igen magas összegekben. [...] A kártyázások között több esetben borozgattunk is. Tudomásom van róla, hogy dr. Katona rendszeresen hallgatta a külföldi imperialista rádió adásait és az ott hallottakat a városban lakó jobboldali személyeknek továbbította. A kártyázgatások alkalmával dr. Katona rendszeresen politizált. Politikája tudatosan jobboldali irányzatú volt, a jelenlegi rendszert minden alkalommal becsmérelte és bírálta. Egy alkalommal kijelentette, amikor az MDP-ben a tagfelülvizsgálat volt, hogy a szűrés a pártban csak gyűlöletből folyik, aki haragudott a másikra, azt kinyírta. Olyan marakodás még a nyilasoknál sem volt, mint most a kommunistáknál. Itt nem pártszempont, hanem a gyűlölet uralkodik. Az esztergomi kommunista pártban is az van, hogy akinek Isten a barátja, hamar üdvözl.”²⁰

Jellemzően olyan cselekedeteket róttak tehát a terhére, amelyeket az adott rendszer erőterében értelmeztek bűnként. A hajtóvadászat végső soron eredményesnek bizonyult: azzal a hivatkozással, hogy a népi demokratikus államrendre nézve személye veszélyes, 1952-ben esztergomi lakását elkobozták, tartalékos tiszti rangjától megfosztották és kitelepítették felesége szülőfalujába, Jászárokszállásra, ahol legalább ügyvédi praxisát folytathatta.

1956-ban Árokszálláson Katona a helyi forradalmi események részesévé vált, tovább növelve ezzel „bűnlajstromát”. Saját maga – 1990 után is – azt hangoztatta, hogy a 21 tagú forradalmi tanács egyik tagjaként tevékenysége néhány cselekedésben merült ki, ám ezek később komoly súllyal estek latba, megtoldva pár alaptalannak bizonyuló, de újra és újra felmerülő vádponttal. Mi is történt? Egy későbbi hivatalos írat szerint ez: „Jászárokszállás községben 1956. október 26-án tüntetés zajlott le, melyen felvetődött, hogy a vörös csillagokat és a vörös zászlókat le kell szedni.”²¹ A Magyar Dolgozók

¹⁸ Az Esztergom, Hévíz utca 11. sz. alatti emeletes társasházról van szó.

¹⁹ ÁBTL 3. 1. 9., V-76566. Tanúvallomási jegyzőkönyv, Államvédelmi Hatóság Esztergomi Kirendeltsége, Kiss Ernő vallomása, Esztergom, 1950. február 13.

²⁰ ÁBTL 3. 1. 9., V-76566. Tanúvallomási jegyzőkönyv, Államvédelmi Hatóság Esztergomi Kirendeltsége, Buránszky János vallomása, Esztergom, 1953. február 13.

²¹ ÁBTL 3. 1. 9., V-150376/1. Ellenforradalmi tevékenység alá vont személyek nyilvántartása, Szolnok, 1959. május 26., 436.

Pártjának budapesti pártügyeletére 1956. október 27-én futott be egy jelentés, amely egyebek mellett azt is tartalmazta, hogy Jászárokszállásról elmenekült a tanácselnök.²²

Katona ezekben a napokban – saját elmondása szerint – beszédekkel mondott, karszalagokat festett lelkesítő feliratokkal és egy ízben ellátogatott Budapestre, ami számára, kitelepítettként, tiltott volt. Egy későbbi hivatalos irat szerint viszont mint „a községi ellenforradalmi tanács tagja, eszmei irányítója volt az ellenforradalmi tanácsnak. Ő is indítványozta a benzinespalackok elkészítését. A tömeget arra buzdította, hogy a VB-elnököt és a párttitkárt bántalmazzák.”²³ Lényeges elem, hogy a vádat, miszerint a tanácselnök és a párttitkár meglinccselésére buzdított, egy 1959-ben kelt iratból idéztem: ekkor már túl volt két, ellene lefolytatott bírósági eljáráson (ezekről részletesebben szó esik később), ahol a vádpontok között ezek is szerepeltek, de bizonyítékok hiányában, miután nem volt terhelő vallomás, Katonát felmentették. Közvetetten mellette szól egy budapesti pártügyeleti jelentés – október 28-i – is, amely felsorolta azokat a Szolnok megyei községeket, ahol „a funkcionáriusokat likvidálni akarják”, de Árokszállás nem szerepelt ezek (Kengyel, Fegyvernek, Újszász, Tiszaföldvár) között.²⁴

Mindez világosan érzékelteti, hogy a felmentések ellenére Katonát bűnösnek kezelték, olyan szellemben, amit az alábbi idézet is mutat: „Esztergomból való kitelepítése után Jászárokszálláson húzódott meg, ahol a tősgyökeres Móczár kulák család nyújtott hajlékot az üldözött vőnek.”²⁵ Hasonló álláspontot rögzített az árokszállási tanácsülési jegyzőkönyv 1958-ban: „Itt Jászárokszálláson sem engedjük meg, hogy azok az elemek, akik a szocialista rendszerünkkel nincsenek megelégedve, mert a múltban urat játszott a kizsákmányolásból és sanyargatásban tartotta a község lakosságát. [...] Az ilyen elemek közé tartozik dr. Katona Gábor [...] stb. stb., akik világéletükben nem izzadtak meg a jólétért, és csak éltek világukat a jóban. Ezek az elemek [...] illegálisan igyekeznek a társadalmunk megdöntésére szervezkedni, és igyekeznek jóhiszemű embereket is félrevezetni ugyanis felbujtani.”²⁶

Amikor Katona felesége az árokszállási végrehajtó bizottság titkárához fordult, hogy férje az ügyvédi működését folytathassa, a válasz elutasító volt, egyebek mellett az alábbi indoklással: „Nem ismeretlen ön előtt, hogy 1956 év őszén az ellenforradalom ideje alatt férje a helyben lejátszódott

eseményeknek egyik értelmi szerzője és szervezője volt a többi osztályidegen és ellenforradalmi elemekkel együtt. Azok a cselekmények, melyek bizonyítva vannak – nevezetesen az elvtársak nyilvános helyen való megtámadása, a tanácselnök személye elleni uszítás, a parasztok felbujtása és a többi – fényesen bizonyítják azt, hogy férje ennek a társadalmi rendnek nemcsak hogy nem híve, hanem ellensége, mert az ellenforradalom idején ennek a társadalmi rendnek a megdöntésére szervezkedett és uszított.”²⁷

Fenti levéllel szemben a lényeg, mint már hangoztattam, épp az volt, hogy ama bizonyos cselekmények nem nyertek bizonyítást a Katona ellen folytatott két jogi eljárás során. Ezeket az eljárásokat röviden az alábbiakban összegezhetjük. Katona Gábort 1957. február 13-án tartóztatták le. Ezt meg-

3. kép – Katona Gábor és felesége, Móczár Margit Jászárokszálláson 1941-ben. (Magántulajdon.)

előzően a Szolnoki Ügyvédi Munkaközösség már fegyelmi eljárást kezdeményezett ellene „az ellenforradalom alatt tanúsított magatartásának tisztázása végett”.²⁸ A foglyot, miután őrizetbe vették, súlyosan bántalmazták, majd Jászberénybe, onnan Szolnokra vitték, ahol a népi demokratikus államrend elleni izgatás vádjával fogták perbe, de ugyanazon év május 21-én az eljárást megszüntették,²⁹ Katonát szabadlábra helyezték.³⁰

Egy évvel később, 1958 nyarán azonban újabb feljelentés született, nem éppen jogszerűen ugyanazzal a váddal, mint korábban. A koncepciójellel immár egyértelmű volt: S. M., az Igazságügyi Minisztérium kiküldöttje augusztus 31-én hozott határozatot arról, hogy a Szolnok Megyei Ügyvédi Kamara névjegyzékéből töröljék Katona Gábort,³¹ aki ezzel

²² Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, IX. 290. Vegyes eredetű iratok. 1956-os gyűjtemény, 20. őrzési egység, 59. A Szolnok Megyei Pártbizottság jelentése a Magyar Dolgozók Pártja pártügyeletére, Szolnok, 1956. október 27.

²³ ÁBTL 3. 1. 5., O-17713. A Szolnok Megyei Rendőrkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya V. Alosztálya összefoglaló jelentése az „ellenforradalom alatt tevékenykedő értelmiségi kategóriához tartozó személyekről”, Szolnok, 1959. április 12., 11.

²⁴ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, IX. 290. Vegyes eredetű iratok. 1956-os gyűjtemény, 21. ő. e. 17. Tájékoztató a Magyar Dolgozók Pártja helyzetéről, h., n., 1956. október 28..

²⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykunszolgai Megyei Levéltára (A továbbiakban: MNL JNSzML) XXXV. 61. MSZMP Szolnok megyei bizottság archívuma az 1956-os ellenforradalomra, leverésére vonatkozó dokumentumok gyűjteménye, 1956/17.

²⁶ MNL JNSzML XXIII. 712. Jászárokszállás tanácsülési jegyzőkönyve, 1958. október 23.

²⁷ Banka Emánuel, a Magyar Szocialista Munkáspárt jászárokszállási vb titkára levele Katona Gáborné sz. Móczár Margithoz. Jászárokszállás, 1959. április 7., magántulajdon.

²⁸ A Szolnoki Ügyvédi Kamara értesítése Katona Gábor számára arról, hogy az ellene indított fegyelmi ügyben meghallgatásra jelenjen meg. Szolnok, 1957. január 4., magántulajdon.

²⁹ ÁBTL 3.1.5., O-17702/a. A Szolnok Megyei Börtön parancsnokának összefoglalója a politikai bűncselekményű elítéltek ügyében. Szolnok, 1959. február 10., 17.

³⁰ A perről, illetve a letartóztatásról a Magyar Köztársaság Belügy-minisztériuma 10-40.767/1990. sz. alatt állított ki igazolást Katona Gábor számára. A per iratai megtalálhatóak: MNL JNSzML XXXV. 1. MSZMP Szolnok Megyei Bizottságának iratai. 1958. 47. ő. e.

³¹ S. M. miniszteri kiküldött határozata Katona Gábor kizárásáról a Szolnoki Ügyvédi Kamarából. Szolnok, 1958. augusztus 31., magántulajdon.

elvesztette addigi megélhetését, ügyvédként nem folytathatta életét. A második per e döntés fényében voltaképpen jelentőségét veszítette. Az ítélet 1958. november 17-én született meg, a bíróság az ellentmondó vallomások miatt Katonát „az emelt vád és következményei alól kellő, megnyugtató bizonyított-ság hiányában [...] felmentette”.³²

Az ügyvéd pontosan tudta, hogy bár jogilag ártatlannak bizonyult, helyzete tarthatatlanná vált Árokszálláson, részben ügyvédi működésében való korlátozása, részben az őt övező légkör miatt. Mivel idővel feloldották a kitelepítés alól, Budapesten lett csapos („italmérő”) a MÁV utasellátó Ságvári Ligeti megállójában, aztán a Nyugati, majd a Keleti pályaudvar restijében. Az 1960-as években végleg Budapestre költözött. Ekkor már újra vállalkozhatott munkát jogászként, de önálló ügyvédként nem. A tatabányai Volánnál lett vállalati jogtanácsos nyugdíjazásáig, és bár 1967. április 19-én a Fővárosi Bíróság a BF. XXIV. 1344/67-9. számú ügyben izgatás büntette miatt (a kukából került elő néhány, nem éppen a fennálló rendszert dicsérő levele) tíz hónap szabadságvesztésre ítélte, azt nem kellett letöltenie.³³

Hosszú élete alkonyán, 1991. október 23-án, immár természetesen immár a rendszerváltást követően, a Magyar Köztársaság emléklappal ismerte el 1956. évi helytállását, sőt 1995. március 16-án a honvédelmi miniszter 20/1995. számú határozatával eltörölte a 01329/1952. számú parancsot, amelynek értelmében főhadnagy címetől jogtalanul megfosztották, egyúttal előléptette őrnaggyá.³⁴ Katona Gábor 1998. április 9-én Budapesten hunyt el, élete 93. évében, sírja Jászarokszálláson található.

3. Vétkes vagy áldozat?

„A jelenkor, melyben kötelező a katonai szolgálat, élesen bizonyítja: nem feltétlenül egyéni érdekem, netán jellem kérdése, hogy valaki ezt vagy azt az egyenruhát ölti-e magára, s hogy a hőhér vagy az áldozat oldalára kerül-e.” Rolf Hochhuth

Milyen következtetésre juthatunk a fentiek alapján? Először is arra, hogy Katona Gábort az egyik, a pártállami rendszer ab ovo ellenségként, tehát bűnösnek kezelte a jogon túlmutatóan is. A diktatórikus állam mint erőszakszervezet lesújtott rá, véleménynyilvánításában, mozgásában, munkavégzésében, szabadságában, röviden: emberi jogaiban korlátozta, sőt a jog eszközeivel is megkísérelte büntetni. A másik, ezt követő, jogállami rendszer, amely legitimitását az alapvető demokratikus értékrenden túl rendre azzal is igyekezett és igyekszik alátámasztani, hogy nem pusztán parlamenti demokráciaként, de az előző, pártállami rendszer ellenében is meghatározza magát, a kommunizmus áldozataként tekintett rá,

³² A Szolnok Megyei Bíróság ítélete a Katona Gáborral szemben a demokratikus államrend elleni gyűlöletre izgatás miatt emelt vádban. Szolnok, 1958. november 17., magántulajdon.

³³ ÁBTL 2. 2. 1. I/12. 9./842., Katona Gábor operatív nyilvántartó kartonja.

³⁴ HIM Központi Irattár, No., 46094., Katona Gábor tiszti okmánygyűjtője, Nemes László osztályvezető levele Katona Gáborhoz, Bp., 1995. március 16.

rehabilitálta, kitüntette. A szabadságot és jogrendet tisztelő erkölcsi normához kétségkívül ez utóbbi álláspont áll közelebb.

Ám végül – egyetlen téma immár harmadik megközelítéseként – hadd vessek fel egy utolsó szempontot. Nehezen vitatható, hogy a rendszerváltást követően Katona Gábor joggal részesült rehabilitációban. Hálás dolog ugyan heroizálni a diktatúrákkal szembeszállókat és/vagy azoknak áldozatul esőket, ám ez a törekvés mindig eltereli a figyelmet egy lényegi pontról. Nevezetesen arról, hogy egy diktatúra ijesztő vonásai között az egyik legfélelmetesebb épp az, hogy nem „csupán” a valamiben kiemelkedő (erkölcs, cselekmény, származás stb.) személyiségeket kezeli ellenséggként, hanem jószerivel bárkit, és így senki nem érezheti magát biztonságban. Katona sem volt éteri hős vagy hibátlan jellem. Hétköznapi ember volt, aki boldogulni próbált a nem éppen könnyű időkben. De hibái, vétkei neki is akadtak. Egy 1946-ban kelt tanúvallomás például kifejezetten vaskos antiszemita kifejezéseket tulajdonít neki: „Azt hiszik ezek a zsidók, mert most Sztálingrádnál az orosz horda egy kicsit előretört, hogy nekik már mindent szabad, ezek a zsidók abba a hitbe ringatják magukat, hogy az orosz horda meghozza a felszabadulást részükre és újra fosztogathatják a magyar népet, pedig vége már az átkozott liberális korszaknak és az az átkos korszak többé vissza nem tér.”³⁵ Hozzá kell tenni, a képet kétségkívül árnyalja, hogy Katona 1943-ban, egy per során a felperes fellebbezésében használta a tanú szerint e szavakat, a tanú pedig az alperes volt, ekként az ügyvéddel szemben elfogult. Ezen felül az sem kizárt, hogy Katona kellő ügyvédi gátlástalansággal használta fel az adott politikai klímában eredményesnek gondolt „érvrendszert”.

Máskor az is megesett, hogy a maga és családja védelmében szorongatott helyzetében csúsztatott vagy egyenesen hazudott: ezt nem valamiféle erkölcsi ítélet okán említem, csak a tények kedvéért. Lássunk példát erre is. Árokszállási perbe fogása ideje alatt írta meg az ellene beterjesztett vádirattal kapcsolatosan észrevételeit.³⁶ Ebben minden eszközzel igyekezett menteni magát. Erősen túlzott például akkor, amikor arról írt, hogy már a II. világháború előtt közismert volt Esztergomban baloldali nézeteiről. Az, hogy édesapja, Katona (Kabina) Sándor 1918-ban az esztergomi Nemzeti Tanács elnöke, majd 1919-ben a kommün idején vádbiztos volt rövid ideig, nem vitatható, de utóbbi posztot kényszer hatására töltötte be, majd arról lemondott, amiért házi őrizetbe került (mint már esett róla szó). Az is igaz, hogy Katona anyagi nehézségek miatt végezte katonatanulónaként az egyetemet, de az, hogy katonatársai ezért és polgári származása miatt kiközösítették, abszolút nem állja meg a helyét. Mindezek, éppúgy, mint a Katona által az életrajzban citált Lenin-idezet, azt jelzik, hogy a kétségbeesett ügyvéd mindent megtett, hogy lehetőleg szabaduljon szorongatott helyzetéből.

Szándékom szerint tehát látható volt eddig is – előbb általánosságban, majd konkrét példa segítségével – hogy a két, látszólag egyértelmű fogalom (áldozat, vétkes) más-más

³⁵ ÁBTL 3. 1. 9., V-76-566. Pataky Kálmánné vallomása, Magyar Államrendőrség Esztergomi városi Kapitánysága, Párkány, 1946. június 8.

³⁶ Katona Gábor észrevételei az ellene folyó bűnügy vádiratával kapcsolatosan. Dátum nélkül, magántulajdon.

kontextusba helyezve nagyon is tág értelmezési lehetőségeket vet fel. Az alábbiakban – afféle harmadik megközelítés gyanánt – Katona Gábornak, a második világháborúban szolgáló magyar katonatisztnek egy olyan háborús élményét kíséreltem meg bemutatni, amely utólag őt magát is újragondolásra készítette. A vétek fogalmát (jogi, de korántsem erkölcsi kategóriaként) ő maga vetette fel az 1980-as években írt emlékezései során: ha ezt nem teszi, az eset a feledés homályába merült volna, kizárólag tehát e kései emlékezés őrizte meg. Ekképp persze ellenőrizni sem lehet valóságtartalmát, de amit leír, az aligha szolgálta volna a javát akkor, amikor papírra vetette. Idézzük tehát – talán megengedhető, hogy hosszabban – őt magát: „A délvidéki megszállásban az 1. huszárezredből kikülönített kocsizó géppuskás század parancsnokhelyettesként – mint huszár főhadnagy – vettem részt, s mint ilyen, a gyorshadtest tréningjének légvédelmét biztosító század tisztje, az ún. második vonalban haladtunk. Kora hajnaltól áthaladtunk számos kisebb településen, ahol is számtalan fegyvert szorongató, polgári ruhás, szerb halottat láttunk. Ilyen körülmények között – félve egy újabb partizántámadástól – a településekre való behatolás elején, illetve előtte fegyveres rajt indítottunk a településekre. Egyik alkalommal én vezettem egy ilyen rajt bácskatopolyai bevonulásunk előtt. Huszan jelentkeztek a fiúk közül, hatot kiválasztottam. Kíséretemben volt Kovács tizedes, aki az ilyen vállalkozások állandó önként jelentkezőjeként tűnt ki. Mi a falu előtt álltunk huszonöt szekérrel és táborig konyhánkkal, tőlünk jobbra, mintegy nyolcszáz méterre, téglafal mögött a dobrovoljac település: ha ott a kőfal mögött felállítanak egy géppuskát, egy hevederrel kinyírhatják az egész századot. Az ilyen vállalkozás ekként egyáltalán nem volt veszélytelen s így jelen esetben is csatárlánc alakzatban közeledtünk a szántáson át a cirka egy méteres fallal kerített dobrovoljac telep felé. Nem lőttek ránk. Az említettem falon átugrálva, megkezdtük a telep átfésülését. A házak túlnyomórészt üresek voltak a dobrovoljacok – ezek a szerbek vitézei voltak – mind elhagyták lakásaikat. Egyikben egy előző napon jelentkezett és ezt okmánnyal is igazoló magyart találtunk s iratainak áttekintése némi időbe került, mialatt a raj fele a ház előtt tartózkodott. Amint a házból kiléptem, az egyik szemben levő ház tetejéről egy tárnny sorozatlövés zúgott el a fejünk felett. A támadó nyilván arra várt, hogy az igazoló szakasz parancsnokát tegye el láb alól. Ismétlem: ez a megszállást követő napon történt, amikor a menekülő jugoszláv csapatok (felszerelésüket hátrahagyva) már messze jártak. Átrohantunk a másik oldalra s Kovács tizedes a torkolatútz jelzése alapján azonnal átrohant két társával együtt a gyanúba jött házba. Szemben egy baka őrzőrat futott ugyancsak a ház felé s hamarabb is érték oda és a padláson, egyik kémény mögé rejtőzve megtalálták azt a kis mokány, magyar kinézésű, polgári ruhás szerb emberkét, aki a lövéseket leadta, és élém vezették. Egy szakaszvezető vezette a járőrt, diadalittasan állította élém, hogy kivégeztesse velem az orvtámadót. Én természetesen ezt nem tettem meg, ám mielőtt parancsot adtam volna, hogy vezessék el a támadót a fogoly gyűjtőhelyre, megkérdeztem tőle, hogy tud -e magyarul, s igenlő szavára: »Hogyan lehet, hogy nem talált el engem biztos fedezékből?« A velem hasonló kistermetű, bajszos, igen

jó kinézésű emberke gyűlölettől ijesztően sugárzó tekintettel, kemény hangon válaszolt: »Kicsit ideges voltam.« Mondta pedig ezt egy kezében pisztolyt tartó, neki ellenséges katonatisztnek, akit hat fegyveres vett körül. A szakaszvezető szinte kiábrándultan csak ennyit mondott: »Még most se, főhadnagy úr?«, magam pedig parancsot adtam a fogoly elvezetésére a fogoly gyűjtőhelyre, ami, mint később kiderült, a községházán volt. Ezalatt a kis feketebajuszú ember olyan nyugodtan állt ott, mintha nem is az ő életéről lenne szó. A szakaszvezető dohogva elindult a fogollyal. A faluba vezetvén századunkat, a templom előtt a földön fekve, egy kezében géppisztolyt szorongató asszonyi tetemet láttunk, akit percekkel előbb a toronyból való lövöldözés közben lőttek le a mieink. Ide tartozik még, hogy amikor egy órával később végimentünk a falun, a községházáról éppen kilépő a szakaszvezető elem pattant: »Főhadnagy úr, jelentem, mi elintéztük a támadóját.« Hát így történt, a támadást mindenesetre megúsztuk. Ha akkor én a nemzetközi konvenciók és szabályzatunk szerint járok el, le kell lőnom ezt az embert. A szakaszvezetőnek igaza volt, ám engem nem vitt rá a lelkiismeretem, hogy a most már védtelen embert lelőjem. Amikor az ún. hideg napok eseményeinek megtorlása során számos halálos ítélet történt, abban az időben, amikor Tito még nem volt »láncos kutya«, a háta mon futott végig a hideg az emlékezés során. Ha ti. mint az a hadi jog értelmében kötelező volt: »Polgári személy haditerületen fegyverrel találván felkoncolandó!«, és ennek szellemében járok el és egy velem ellenséges érzületű huszárom engem feljelent, simán akasztófára kerülhettem volna.»³⁷

Eddig az emlékezés részlete. Látható, Katona alapvetően emberségesen járt el. Ugyanakkor, amikor mérlegre teszi, mi történt volna, ha nem így cselekszik, nagyon is gyakorlati kérdésként kezeli a felvetést. Ha a korabeli katonai jogalkalmazást érvényesíti, utólag megítélve *vétkes* lesz belőle, és ezért *áldozattá* válhatott volna. Vétkes vagy áldozat? Jogi-lag is, erkölcsileg is véleményessé válhat mindez, miközben az elméletei megközelítés mögött elsikkadni látszik az, ami a Katona által vázolt történet legfájdalmasabb eleme, tudniillik, hogy meghalt egy ember. Aki ott és akkor fegyverrel a kezében *vétkes* volt. Utólag pedig ő is *áldozat*. A fogalmakkal való dobálózás közben vajon valóban kellő hangsúlyt kap-e a halál megmásíthatatlan és visszavonhatatlan ténye?

Összegzésként elmondható, hogy – amint reményeim szerint konkrét példám is igazolta – a vétkesek és áldozatok témakörének megközelítése rendkívül sokrétű, szerteágazó problémakör. Olyan, amely kiemelt objektivitást, már-már érzelemmentességet követel meg a történetstől, ugyanakkor összetett volta miatt pallérozott tudást és számos tudományágból táplálkozó ismeretanyag és sokféle forrás használatát követeli meg. Éppen az ilyen kérdéseknél kaphatnak nagy szerepet a magániratok is, amelyek segítségével ütköztethetjük a különböző forrásból származó információkat. Amellett, hogy nem csak történeteszi/szakmai, de adott esetben jogi, legfőképpen pedig súlyos erkölcsi felelősséget is magára vesz az, aki állást foglal, számolnia kell a fellelt szubjektív források értelmezésének, kritikájának gondos munkájával is.

³⁷ Katona Gábor emlékiratai. Gép- és kéziratos, 1980, magántulajdon.